

УДК 342.92

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.77>

УМОВИ ЕФЕКТИВНОСТІ МЕХАНІЗМУ ЦІЛЕПОКЛАДАННЯ НОРМ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА: ПОНЯТТЯ ТА РІЗНОВИДИ

Кантор Н.Ю.,

*доцент кафедри історії України та правознавства,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
ORCID: 0000-0001-9533-0851*

Кантор Н.Ю. Умови ефективності механізму цілепокладання норм адміністративного права: поняття та різновиди.

На підставі аналізу різноманітних підходів окреслено умови ефективності механізму цілепокладання норм адміністративного права: поняття та різновиди, а також висловлено авторську точку зору з деяких принципових аспектів порушеної проблематики.

Зауважено, що умови ефективності механізму цілепокладання норм адміністративного права у порівнянні із ефективністю механізму правового регулювання, ефективністю норм адміністративного права або їх реалізації мають свою специфіку, але загалом в основі їх окреслення лежать ті самі теоретичні моделі. Як зауважує авторка, умови ефективності механізму цілепокладання норм адміністративного права – це обставини та/або особливості реальної дійсності загального та спеціального характеру, що забезпечують результативність процесу цілепокладання норм адміністративного права. По-друге, вказані умови доцільно поділяти на загальні та спеціальні.

Серед загальних умов ефективності механізму цілепокладання норм адміністративного права, зокрема, окреслено: відповідність зазначеного механізму загальним закономірностям та принципам самоорганізації суспільства та інших системних явищ; кореляція механізму цілепокладання норм адміністративного права з потребами суспільного розвитку; відповідність механізму цілепокладання конкретно-історичним умовам функціонування адміністративного права; відповідність механізму цілепокладання реальним потребам та інтересам тих суб'єктів, відносини між якими регулюються нормами адміністративного права тощо.

Серед спеціальних факторів ефективності механізму цілепокладання норм адміністративного права можна названо такі: предметна визначеність діяльності правотворчого суб'єкту під час визначення мети та призначення норми адміністративного права чи їх груп; особливості адміністративної правотворчості як результату творчого процесу; рівень правосвідомості суб'єктів від-

повідних адміністративних правовідносин; відповідність механізму цілепокладання норм адміністративного права теоретичним та практичним результатам наукових досліджень (суспільних, точних, природничих, технічних тощо), об'єкти яких є одночасно й об'єктами адміністративних правовідносин тощо.

Ключові слова: норми адміністративного права, мета механізм цілепокладання норм адміністративного права, ефективність, фактор, умова.

Kantor N. Conditions for the effectiveness of the mechanism of goal-setting norms of administrative law: concepts and varieties.

Based on the analysis of various approaches, the conditions of effectiveness of the mechanism of goal-setting norms of administrative law are outlined: concepts and varieties, and the author's point of view is expressed on some fundamental aspects of the problem.

It is noted that the conditions for the effectiveness of the goal-setting mechanism of administrative law norms in comparison with the effectiveness of the legal regulation mechanism, the effectiveness of administrative law norms or their implementation have their own specifics, but in general, the same theoretical models are the basis of their delineation. As the author notes, the conditions for the effectiveness of the goal-setting mechanism of administrative law are circumstances and/or features of reality of a general and special nature that ensure the effectiveness of the goal-setting process of administrative law. Secondly, it is advisable to divide the specified conditions into general and special ones.

Among the general conditions for the effectiveness of the mechanism of goal-setting norms of administrative law, in particular, the following are outlined: compliance of the specified mechanism with general laws and principles of self-organization of society and other systemic phenomena; correlation of the goal-setting mechanism of administrative law norms with the needs of social development; compliance of the

goal-setting mechanism with the specific historical conditions of the functioning of administrative law; compliance of the goal-setting mechanism with the real needs and interests of those subjects, the relations between which are regulated by the norms of administrative law, etc.

Among the special factors of effectiveness of the mechanism of goal-setting of norms of administrative law, the following can be mentioned: the objective determination of the activity of the law-making subject during the determination of the goal and the assignment of norms of administrative law or their groups; features of administrative law-making as a result of the creative process; the level of legal awareness of subjects of relevant administrative legal relations; conformity of the goal-setting mechanism of administrative law norms to the theoretical and practical results of scientific research (social, precise, natural, technical, etc.), the objects of which are simultaneously objects of administrative legal relations, etc.

Key words: norms of administrative law, purpose, mechanism of goal setting of norms of administrative law, effectiveness, factor, condition.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Дослідження та з'ясування сутності й значення ефективності механізму цілепокладання норм адміністративного права безумовно є неповним без визначення її умов, критеріїв та показників. Звісно, що як і у визначенні загальних засад та основ ефективності у праві вказані питання так само є предметом дискусії серед вчених-правників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. У цій площині слід зауважити, що проблематика ефективності в праві є доволі дослідженою, а науковий пошук – достатньо різновекторний. Так, наприклад, різноманітними аспектами ефективності в адміністративному праві займалися або продовжують займатися В.Б. Авер'янов, В.М. Бевзенко, Ю.П. Битяк, І.В. Болокан, В.М. Гаращук, Є.А. Гетьман, С.Л. Горьова, Є.В. Додін, В.В. Ігнатенко, Р.А. Калюжний, С. В. Ківалов, Л.В. Коваль, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, О.П. Корєнев, О.І. Костенко, О.В. Кузьменко, В.В. Ліпінський, П.С. Лютіков, О.І. Миколенко, Ю.В. Пирожкова, Д.В. Приймаченко, С. І. Саєнко, А.О. Селіванов, С.В. Шахов, В.В. Юровська, Ц. А. Ямпольська та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). На підставі аналізу різноманітних підходів окреслити умови ефективності механізму цілепокладання норм адміністративного права: поняття та різновиди, а також висловити авторську точку зору з деяких принципових аспектів порушеної проблематики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Варто відзначити, що, як в теорії права, так і галузевій юридичній літературі питанню умов ефективності права приділяється ґрунтовна увага. При цьому досить часто на шпальтах юридичної літератури автори правових досліджень припускають ототожнення таких понять, як «умови» та «критерії» ефективності, що не можна вважати виправданим. О.М. Куракін з цього приводу зазначає, що проблема співвідношення категорій «критерій» і «умова» ефективності (механізму правового регулювання) в юридичній науці розкрита недостатньо, що є підставою для низки теоретичних суперечок: деякі вчені не роблять акцент на різних рольових завданнях названих понять, використовують їх як однопорядкові, часто підмінюючи один термін іншим, хоча сам О.М. Куракін вважає, що ці терміни необхідно чітко розмежовувати. Вчений стверджує, що термін «умова» має кілька смислових навантажень, кожне з яких відрізняється від тлумачення категорії «критерій» [1, с. 10]. Підтримуючи висловлені вище тези, додатково наголосимо, що, виходячи із того, що слово «умова» буквально означає обставину, особливості реальної дійсності, за яких відбувається або здійснюється що-небудь, умова ефективності права (правової норми, правового регулювання) представляє собою, як нам видається, необхідну обставину, що уможливорює ефективну дію норми права, без наявності якої досягнення позитивного результату стає недосяжним або суттєво утрудненим. Іншими словами, визначення умов ефективності дає змогу встановити певний потенціал правової норми, а окреслення критеріїв ефективності – певні напрямки її оцінювання [2, с. 219-220].

Д.А. Керімов зазначав, що ефективність дії права залежить перш за все від того, наскільки воно точно і повно відображає і правильно передбачає реалізацію об'єктивних можливостей відповідно до пізнаних закономірностей суспільного розвитку [3, с. 31]. Натомість, С.Ю. Марочкін пропонував розділити умови ефективності норм права на соціальні і суто юридичні. До числа перших він відносив необхідність відповідності норм об'єктивним закономірностям розвитку. Юридичними умовами С.Ю. Марочкін називав вимоги до нормотворчої техніки, гарантованість, відповідність методу впливу регульованим відносинам і т. д. [4, с. 49].

В.І. Никитинський до чинників ефективності норм трудового права відносив: опосередкування в правових нормах вимог соціально-економічних і політичних закономірностей соціалізму; врахування загальних принципів регулювання і управління в процесі нормотворчої діяльності; дотримання в процесі нормотворчості правил законодавчої техніки; інформованість адресатів

про зміст правових приписів; режим законності [5, с. 102].

У свою чергу І.І. Веремеєнко досліджував умови ефективності адміністративних санкцій. Серед конкретних умов ефективності їх застосування вчений називав невідворотність покарання; справедливість покарання; обґрунтованість покарання і т. ін. [6, с. 174]. При цьому вказані умови ефективності адміністративно-правових санкцій І.І. Веремеєнко поділяв на два напрямки: 1) умови ефективності, пов'язані з чинним законодавством (наявність систематизованого та стабільного спеціалізованого законодавства; інформованість суб'єктів права про існуючі правові заборони та санкції за їх порушення); 2) умови ефективності, пов'язані з реалізацією (невідворотність покарання; оперативність; послідовність практики; використання у боротьбі з адміністративними правопорушеннями усього наявного арсеналу примусових та інших засобів, передбачених законодавством; авторитет правозастосовчого органу тощо) [6, с. 175].

Сформований ще у попередньому столітті теоретико-правовий фундамент вказаної проблематики став основою й для сучасного уявлення вченими-правниками вказаного боку проблематики. Зокрема умови ефективності права аналізують П.М. Рабінович, Н.М. Онищенко та С.В. Бобровник. Так, наприклад, П.М. Рабінович стверджує, що передумовами забезпечення ефективності правового регулювання є: ефективність матеріального закону (самого нормативно-правового акта); ефективність процедурно-процесуального механізму застосування закону; ефективність діяльності щодо застосування та реалізації закону [7, с. 20]. Вчені зазначають, що кожна з цих «ефективностей» має свої загальносоціальні та юридичні передумови. До загальносоціальних передумов ефективності юридичної норми (ефективності правотворчості) вчені відносять: відповідність норми об'єктивним законам (закономірностям) існування й розвитку людини та суспільства; відповідність норми конкретно-історичним умовам її функціонування, реальним можливостям її здійснення (матеріальним, духовним, часовим, кадровим та ін.); відповідність юридичної норми реальним потребам та інтересам тих суб'єктів, відносини між якими вона має регулювати; відповідність юридичної норми стану правосвідомості й моралі, рівню загальної культури, громадській думці згаданих суб'єктів; відповідність норми права висновкам тих наук (суспільних, природничих, технічних), які «предметно» вивчають об'єкти, що перебувають у сфері правового регулювання; відповідність юридичної норми загальним закономірностям самоорганізації системних явищ (їх вивчає синергетика) і цілеспрямованої організації таких явищ (їх вивчає, зокрема, кібернетика) [8, с. 158-161].

У свою чергу, до юридичних (спеціально-соціальних) передумов ефективності юридичної норми, на думку П.М. Рабіновича, Н.М. Онищенко та С.В. Бобровника, належать: правове закріплення домінуючих потреб суспільства; предметна визначеність діяльності правотворчого органу; визначеність меж правового регулювання; зумовленість правотворчої діяльності об'єктивними умовами розвитку суспільства; зміна сфери і типу правового регулювання; особливості правотворчості як результату творчого процесу; системність законодавства; якість законодавства; досконалість юридичної техніки; чітке визначення видів юридичної відповідальності, що настає за порушення нормативних приписів, механізму її реалізації [8, с. 158-161; 9, с. 19].

С.І. Пунченко, поряд із зазначеною загальновідомою класифікацією чинників ефективності права, вважає за необхідне виділяти класифікацію за таким критерієм, як суб'єкти соціальної взаємодії. За вказаним критерієм вчений виділяє:

1) фактори, пов'язані з діяльністю держави, його правотворчих і правозастосовчих органів (наприклад, відображення в прийнятих актах інтересів широких верств населення, повага до прав соціальних меншин, ступінь цілеспрямованості законодавства, ступінь спрямування поведінки суспільства, колективу і особистості шляхом постановки в законах, правових актах соціально корисної мети, правильне, адекватне визначення меж правової регламентації; «соціально орієнтована правозастосовча діяльність», яка включає себе: соціально орієнтовану організацію правозастосовчого процесу; обґрунтованість і зрозумілість для населення прийнятих правозастосовчих актів; низький рівень корупції та забезпечення дійсної рівності всіх перед законом і судом, забезпечення принципів законності і соціальної справедливості в діяльності правозастосовчих органів);

2) фактори, пов'язані з функціонуванням інститутів громадянського суспільства та корпоративного регулювання (наприклад, формування відповідного способу життя; гармонійна взаємодія права з системою корпоративної регуляції, системою корпоративних норм і правил, що регламентують поведінку соціальних груп; суспільна солідарність; успішна соціалізація особистості в суспільстві, ефективне функціонування відповідних соціальних процедур);

3) фактори, що стосуються розвитку етносу і міжетнічної взаємодії;

4) міжнародні (зовнішні) фактори.

Окремо С.І. Пунченко зазначає, що значущим фактором соціальної ефективності права є врахування закономірностей і тенденцій економічного, політичного та соціального життя [2, с. 223-224].

Натомість О.М. Куракін вважає, що серед умов ефективності механізму правового регулювання варто окреслювати внутрішні та зовнішні умови його функціонування. При цьому внутрішні умови вчений (який хоча й не ототожнює умови та критерії ефективності) вважає водночас критеріями ефективності механізму правового регулювання. Так, наприклад, як стверджує О.М. Куракін, якість процесу, якість статичних елементів, якість системних зв'язків є критеріями ефективності механізму правового регулювання й водночас є його необхідними умовами; якість окремих елементів механізму правового регулювання є умовами його ефективності. Зовнішні умови становлять стрижневий елемент обстановки, де розвивається дія права; фактори середовища визначають величину показників категорії «ефективність механізму правового регулювання». Такі фактори впливають і зумовлюють явище загалом, їх можна назвати також загальними умовами через те, що, як вважає вчений, вони є чинниками, які здійснюють вплив на весь механізм правового регулювання [1, с. 10].

У свою чергу І.В. Болокан стверджує, що умови ефективності реалізації адміністративно-правових норм можна визначити як зумовлені рівнем розвитку суспільства необхідні обставини або їх сукупність, наявність яких сприяє реалізації норм адміністративного законодавства, які враховують особливості реальної дійсності та забезпечують результативне правове регулювання [10, с. 76]. Як слушно зазначає С.В. Шахов, у зазначеному контексті варто говорити не про забезпечення результативності правового регулювання, а про його ефективність [2, с. 232].

На думку І.В. Болокан, загальними умовами ефективності реалізації адміністративно-правових норм є: досконале врегулювання адміністративно-правових відносин загалом; формулювання міри можливої поведінки суб'єктів права в уповноважуючих нормах таким чином, щоб стимулювати якомога активніше використання наданих прав; формулювання обов'язків у зобов'язуючих нормах таким чином, щоб стимулювати добровільне їх виконання суб'єктами, щодо яких вони передбачені; формулювання заборон у забороняючих та обмежуючих нормах таким чином, щоб стимулювати пасивну поведінку у суб'єктів права загалом; максимальна поінформованість суб'єктів адміністративного права про факт існування та зміст адміністративно-правових норм; «чистота текстів законодавчих актів, прискіпливе ставлення до понятійно-категоріального апарату»; доступність текстів нормативно-правових актів для розуміння, адже «пересічним громадянам важко орієнтуватися у частих змінах законодавства, а також зрозуміти зміст самих текстів законів та нормативних приписів»; наявність ме-

ханізму реалізації норм адміністративного права (як щодо використання прав, так і щодо виконання обов'язків та дотримання заборон), який має обов'язково бути перевірений на його наявність до запровадження норми у життя, а також необхідність здійснення постійного моніторингу щодо дієвості такого механізму. Наведений перелік умов, які впливають на ефективність реалізації адміністративно-правових норм, як підкреслює вчена, не є вичерпним, але його врахування є необхідним під час розробки законопроектів, проектів інших нормативно-правових актів. На протигагу загальним спеціальні умови ефективності, як стверджує дослідниця, характеризують можливість реалізації норм окремих інститутів адміністративного права та мають враховувати їх специфіку [11, с. 337-338].

С.В. Шахов, на підставі аналізу точок зору авторитетних вчених-правників з порушеної проблематики окреслив власний варіант переліку умов ефективності норм адміністративного права, які він поділив на загальносоціальні та юридичні. На думку дослідника, вказаний поділ обумовлений двома ключовими передумовами: 1) правові норми є різновидом соціальних норм, і їх ефективність впливає з характеристик соціальних норм в цілому; 2) поряд із цим, специфіка власне юридичних норм (формальна визначеність, обов'язковість і т. д.) визначають інакшу природу ефективності норм права в порівнянні з іншими соціальними регуляторами. У його баченні, умови ефективності адміністративно-правових норм – це обставини загальносоціального та юридичного характеру, які уможливають ефективну дію норм адміністративного права і без наявності яких досягнення позитивного результату від виконання, додержання, використання або застосування норми стає недосяжним або суттєво утрудненим [12, с. 236-244].

До загальносоціальних умов ефективності норми адміністративного права С.В. Шахов відносить: відповідність норми об'єктивним закономірностям існування й розвитку суспільства (закони суспільного розвитку), відповідність норми конкретно-історичним умовам її функціонування, її істинність. Серед таких чинників також окреслено: державну політику в сфері публічного адміністрування в цілому та в окремих її складових, відповідність адміністративно-правових норм рівню загальної та правової культури суспільства, відповідність норм адміністративного права загальним закономірностям самоорганізації системних явищ, фактори, що пов'язані з функціонуванням громадянського суспільства в цілому та його інститутів тощо. У свою чергу юридичними умовами ефективності норм адміністративного права є правова якість адміністративного законодавства, якість правозастосовчої діяльності юрисдикційних суб'єктів адміністративного

права та рівень правосвідомості суб'єктів адміністративних правовідносин [13, с. 21-22].

Висновки. Безумовно умови ефективності механізму цілепокладання норм адміністративного права у порівнянні із ефективністю механізму правового регулювання, ефективністю норм адміністративного права або їх реалізації мають свою специфіку, але загалом в основі їх окреслення лежать ті самі теоретичні моделі. По-перше, слід зауважити, що умови ефективності механізму цілепокладання норм адміністративного права – це обставини та/або особливості реальної дійсності загального та спеціального характеру, що забезпечують результативність процесу цілепокладання норм адміністративного права. По-друге, вказані умови доцільно поділяти на загальні та спеціальні.

На нашу думку, серед загальних умов ефективності механізму цілепокладання норм адміністративного права варто у першу чергу окреслювати:

- відповідність зазначеного механізму загальним закономірностям та принципам самоорганізації суспільства та інших системних явищ;
- кореляція механізму цілепокладання норм адміністративного права з потребами суспільного розвитку;
- відповідність механізму цілепокладання конкретно-історичним умовам функціонування адміністративного права;
- відповідність механізму цілепокладання реальним потребам та інтересам тих суб'єктів, відносини між якими регулюються нормами адміністративного права;
- тощо.

Відповідність зазначеного механізму загальним закономірностям та принципам самоорганізації суспільства та інших системних явищ. Самоорганізація соціальної системи – це, в першу чергу, процес, мета якого полягає в організації системи для збереження і підвищення її життєздатності. Це процес, в якому система реалізує свої можливості до самозародження, відтворення, саморозвитку (підвищення своєї складності як головного засобу підвищення стійкості). Отже, доцільно розглядати процеси самоорганізації, які сутнісно конкретизують самоорганізацію суспільства через визначення цілеспрямованості кожного з них. Процеси, в свою чергу, мають базуватись на певних закономірностях – механізмах самоорганізації. Процеси самоорганізації мікрорівнів певною мірою визначають процеси самоорганізації макрорівня соціальної системи, що також дає привід говорити не про одиничний процес самоорганізації, а про багаторівневість, різноманітність таких процесів [14, с. 179]. Іншими словами, цілепокладання норм адміністративного права є складовою частиною процесу самоорганізації суспільства, зміст та векторність

якого має узгоджуватися із іншими складовими соціальної системи та такою системою в цілому.

Кореляція механізму цілепокладання норм адміністративного права з потребами суспільного розвитку. Вказана умова фактично є деталізацією попереднього фактору ефективності, оскільки розкриває зміст конкретних особливостей суспільного розвитку. Як відомо, закони суспільного розвитку, як і закони природи, об'єктивні, тобто вони існують незалежно від волі і свідомості людей. Зокрема, незважаючи на те, що в ту чи іншу епоху домінуючі соціальні групи того чи іншого суспільного устрою намагалися продовжити соціально-економічні чинники свого панування, це, тим не менш, істотним чином не впливало на хід історичного розвитку, і суспільний лад так чи інакше змінювався іншим. Підкреслимо, що ми солідарні з тією думкою, що будь-які реформаційні процеси, що відбуваються в державі, повинні враховувати об'єктивну закономірність суспільного розвитку, порівнювати з нею цілі і завдання планованих перетворень і змін. У контексті вказаного, слід згадати, що О.С. Пашков і Д.М. Чечот свого часу справедливо зазначали, що серед факторів, які впливають на результати правового регулювання, першорядне значення мають пізнання і свідоме використання в процесі правотворчості об'єктивних законів суспільного розвитку. Чим повніше відбиваються і враховуються в правових нормах вимоги об'єктивних законів, тим успішніше здійснюється саме правове регулювання. При цьому зазначалося, що явища суспільного життя безперервно повторюються під впливом постійної дії об'єктивного закону, відчувають на собі вплив інших факторів – вони виникають кожного разу в інший час і за інших обставин, ніж попередні аналогічні явища. Тому під час застосування права необхідно враховувати історичну обстановку, умови місця і часу розвитку суспільних відносин, національні традиції, психологічні особливості та рівень правосвідомості населення [15, с. 4; 2, с. 234-235].

Саме тому важливою умовою ефективності механізму цілепокладання норм адміністративного права є його відповідність конкретно-історичним умовам функціонування адміністративного права та здатність адаптуватися до них. Наприклад, ментальна наближеність народу України до європейських цінностей, прагнення запровадження демократичних засад у формуванні інститутів публічної влади, суспільно-політичні трансформації та революційні процеси обумовили необхідність внесення змін до Конституції України, в преамбулі до якої у 2019 році Верховна Рада України закріпила програмну норму про «...європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України...» [16]. Натомість повномасштабна агресія з боку росії зумовила зміни в тому числі і до адмі-

ністративного законодавства, що спрямовані на обмеження деяких конституційних прав громадян, уточнення порядку отримання деяких адміністративних послуг тощо.

Із вказаною умовою тісно пов'язаний інший фактор ефективності механізму цілепокладання, який полягає у необхідності механізму цілепокладання відобразити реальні потреби та інтереси суб'єктів відповідних правовідносин. Формулювання мети адміністративно-правової норми має априорі забезпечувати такий ступінь виразності суспільних інтересів в адміністративно-правових нормах, що буде сприяти наданню таким нормам необхідної обов'язковості за рахунок морально-психологічного ставлення адресата норми адміністративного права до неї. Однак поряд із цим у пріоритеті правотворця під час цілепокладання має бути вектор на відбиття у нормі загальносоціальних цінностей із врахуванням конкретно-історичних, політичних та суспільних обставин.

Натомість, серед спеціальних факторів ефективності механізму цілепокладання норм адміністративного права можна назвати такі:

- предметна визначеність діяльності правотворчого суб'єкту під час визначення мети та призначення норми адміністративного права чи їх груп;
- особливості адміністративної правотворчості як результату творчого процесу;
- рівень правосвідомості суб'єктів відповідних адміністративних правовідносин;
- відповідність механізму цілепокладання норм адміністративного права теоретичним та практичним результатам наукових досліджень (суспільних, точних, природничих, технічних тощо), об'єкти яких є одночасно й об'єктами адміністративних правовідносин;
- тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Куракін О.М. Аналіз співвідношення категорії «ефективність правового регулювання» і суміжних понять. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 2. С. 7–10.
2. Шахов С. В. Норми адміністративного права: теоретико-правові аспекти ефективності: дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Дніпро, 2020. 442 с.
3. Керимов Д.А. Категория цели в советском праве. *Правоведение*. 1964. № 3. С. 31–38.
4. Марочкин С.Ю. Проблема эффективности норм международного права. Иркутск, 1988. 146 с.
5. Никитинский В.И. Эффективность норм трудового права: Монография. М., 1971. 247 с.
6. Веремеенко И.И. Административно-правовые санкции: монография. М., 1975. 192 с.
7. Рабінович П. Ефективність юридичних норм: загальнотеоретично-поняттєвий інструментарій дослідження. *Вісник Академії правових наук України*. 2008. № 1(52). С. 13–21.
8. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 6-е вид. Х., 2002. 160 с.
9. Оніщенко Н.М., Бобровник С.В. Соціальна та юридична ефективність законодавства. *Законодавство: проблеми ефективності*. К., 1995. С. 13–27.
10. Болокан І.В. Умови ефективності реалізації адміністративно-правових норм. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2017. № 4. С. 73–77.
11. Болокан І.В. Реалізація норм адміністративного права: проблемні питання теорії та практики: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2017. 549 с.
12. Шахов С.В. Поняття та класифікація умов ефективності адміністративно-правових норм. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. № 1. Т. 3. С. 236–244.
13. Шахов С.В. Норми адміністративного права: теоретико-правові аспекти ефективності : автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Дніпро, 2020. 30 с.
14. Спиця Н.В. Проблеми методології дослідження процесів самоорганізації суспільства. *Вісник ЗДІА*. 2010. Випуск 41. С. 178–193.
15. Пашков А.С., Чечот Д.М. Эффективность правового регулирования и методы ее выявления. *Советское государство и право*. 1965. № 8. С. 3–11.
16. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.